

PRACOVNÍ KŮŇ V ZEMĚDĚLSTVÍ: VÝHODY A ÚSKALÍ ZEMĚDĚLSTVÍ S NÍZKOU UHLÍKOVOU STOPOU

THE WORKHORSE IN AGRICULTURE: THE BENEFITS AND PITFALLS OF LOW-CARBON FARMING

Blanka Valášková Kuldová¹, Zbyněk Ulčák¹

¹ Katedra environmentálních studií, Masarykova univerzita Brno, Joštova 10, 602 00 Brno, Česká republika

Abstrakt

Tato práce pojednává o problematice využití pracovního koně v zemědělství. Zkoumá postoje zemědělců a porovnává je mezi sebou. Na základě analýzy polostrukturovaných rozhovorů byly identifikovány tyto tematické okruhy: Motivace pro zahájení hospodaření s koňmi v zemědělství, Začátky hospodaření s koňmi – potřeba počátečního kapitálu, Realita nízkouhlíkového zemědělství – výhody a nevýhody, Předpoklady hospodaření s koňmi, Ekonomika farmy, Benefity práce s koněm na polích, Kdy je kůň lepší než traktor?, Oráč – ohrožený druh? a Důvody přetrvávající motivace. Identifikovány jsou pozitivita i negativa využívání pracovního koně.

Klíčová slova: zemědělství, orba, kůň, tažný kůň, alternativní zemědělství, zemědělské stroje

Abstract

This paper deals with the issue of the use of the workhorse in agriculture. It examines farmers' attitudes and compares them with each other. Based on the analysis of the semi-structured interviews, the following themes were identified: Motivations for starting horse farming in agriculture, Starting horse farming - the need for start-up capital, The reality of low-carbon farming - advantages and disadvantages, Prerequisites for horse farming, Farm economics, Benefits of working with a horse in the fields, When is a horse better than a tractor?, The Ploughman - an endangered species? and Reasons for persistent motivation. The positives and negatives of using a working horse are identified.

Keywords: agriculture, ploughing, horse, draft horse, alternative agriculture, agricultural machinery

ÚVOD

Postavení koně v současném zemědělství je velmi specifické. Nejde jen o dlouhodobě existující ztrátu funkce jako tažné síly, ale i o výrazný nárůst funkce rekreační a zájmové. Svědčí o tom i fakt, že vůbec první souhrnný materiál zpracovaný Ministerstvem zemědělství ČR

a týkající se koní, byl vypracován až v roce 2006 (Machek, Roubalová, 2006). Tento materiál uvádí: „Současná situace v chovu koní v České republice je charakterizována především zvyšováním jejich stavů. Důvodem je především vzrůstající obliba koní jako společníka pro volný čas.“ Také zatím poslední materiál z r. 2020 konstatuje: „...hlavní využití se za posledních několik desítek let postupně mění a v současnosti pozorujeme stále stoupající trend uplatnění zástupců koňovitých do zcela odlišného pole působnosti než tomu bylo v minulosti, a to jako společníka pro volný čas.“ (Kučerová, 2020). Oba tyto materiály se věnují rekreačnímu využití koně, dokonce přináší i informaci i o jatečném využití, ovšem kromě popisu plemen chovaných v ČR není kůň jako pracovní tažné zvíře nijak zmiňován!

Pojem „alternativní zemědělství“ je v českém prostředí již od 90. let 20. století spojován s ekologickým zemědělstvím. To ovšem nemusí být pravidlem zejména v případě hospodaření, které pro práce na polích využívá koňskou tažnou sílu a které lze díky nízké závislosti na pohonných hmotách fosilního původu označit jako „nízkouhlíkové“. Skutečnost, že zemědělec produkuje certifikované bioprodukty, neznamená, že hospodářství nízkouhlíkovým způsobem; zároveň pokud se v hospodářství využívají koně, nemusí to znamenat, že farma produkuje bio potraviny. V tomto textu tedy považujeme funkci koně jako zdroje tažné síly v současném zemědělství také za alternativu. Výzkum se zaměřuje na motivace a překážky zemědělců hospodařících s koňmi. Cílem práce je zodpovězení hlavní výzkumné otázky a tří výzkumných podotázek: a) Jaké jsou výhody a úskalí využívání pracovních koní v zemědělství? b) Jaké jsou faktory limitující zahájení využívání pracovních koní v zemědělství? c) Jaké technologie jsou mezi zemědělci využívajícími koně nejrozšířenější? d) Jaké jsou ekonomické aspekty využívání pracovních koní v zemědělství?

METODIKA

Kvalitativní výzkum byl proveden v roce 2023 metodou polostrukturovaného hloubkového rozhovoru. Výzkumný vzorek tvořili zemědělci, kteří na svých nebo pronajatých pozemcích hospodaří nízkouhlíkovou cestou za pomoci využití koní. Byly zvoleny dvě skupiny zemědělců: a) zemědělská činnost je jediným zdrojem příjmů – Rolník 1, okres Liberec, Rolník 2, okres Brno, Rolník 3, okres Hodonín; b) zemědělská činnost jako doplněk hlavního příjmu – Rolník 4, okres Náchod, Rolník 5, okres Náchod, Rolník 6, okres Rychnov nad Kněžnou. Kritériem nebyla podmínka hospodaření v ekologickém zemědělství, jelikož tato certifikace nemusí znamenat hospodaření nízkouhlíkovou formou a naopak. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon. Úryvky z rozprav byly přepsány do textové podoby a postupně doplněny o vlastní poznámky, kódovány a rozděleny do kategorií. V těchto kategoriích se prolínají společné okruhy témat.

VÝSLEDKY A DISKUSE

Analýzou rozhovorů byly identifikovány tyto tematické okruhy: Motivace pro zahájení hospodaření s koňmi v zemědělství, Začátky hospodaření s koňmi – potřeba počátečního kapitálu, Realita nízkouhlíkového zemědělství – výhody a nevýhody, Předpoklady hospodaření s koňmi, Ekonomika farmy, Benefity práce s koněm na polích, Kdy je kůň lepší než traktor?, Kočí – ohrožený druh? a Důvody přetrvávající motivace.

Jedním z východisek výzkumu bylo snaha zjistit zda podnikání cestou nízkouhlíkového zemědělství je iniciováno environmentálním uvědoměním a proenvironmentálním

postojem rolníka (Krajhanzl, 2015). Z výpovědí vyplývá, že environmentální rozměr nebyl pro nikoho hlavním důvodem. V jednom případě to byla rodinné tradice, v dalším respondent toužil vystoupit z konzumního života, třetího respondenta do situace, kdy musel k práci v lese s koněm přidat ještě zemědělství, dohnaly měnící se pracovní podmínky. Pro ostatní tři zemědělce byl důvodem osobní záměr, přičemž inspiraci pro vlastní hospodaření získali od lidí, kteří v jejich okolí hospodařili tímto způsobem. Environmentální aspekty a udržitelné hospodaření je podle slov respondentů jen „příjemným bonusem“, nikoli hlavní motivace. Podobně jako ve výzkumu Alice Taherzadeh (2019) výchozí motivace našich respondentů vycházela z osobnostně-sociálních motivací. Ať už se jednalo o přístup „život je krátký“ (Taherzadeh, 2019) nebo o fakt, že práce s koněm je prostě pro respondenty nejvíce uspokojující činnost. Aby bylo toto podnikání udržitelné dlouhodobě, musí motivace spočívat v osobním zájmu. Je pravděpodobné, že pokud by primární motivací byl proenvironmentální aspekt, hrozila by „zelená únava“, jak popisuje Librova a kol. (2016) a bylo by psychicky velmi náročné v tomto podnikání vytrvat. Jaké jsou faktory limitující zahájení využívání pracovních koní v zemědělství? Hlavní překážkou je počáteční kapitál. Zejména pokud zemědělce počátkem provází nedostatek zkušeností a znalostí v problematice, je zprvu obtížné uživit se pouze ziskem generovaným z produktů zemědělství. Dalším zmiňovaným aspektem, který může stát na počátku podnikání v cestě, byly praktické zkušenosti. Existují možnosti učení se a sbírání zkušeností od jiného zemědělce, ovšem čas investovaný do získání potřebných znalostí na jiném než vlastním statku znamená odsunutí počátku vlastního podnikání. Další možností je získávání znalostí a zkušeností za provozu vlastní farmy za pomoci zdrojů na internetu, samostudium. Třetí možností je kombinace těchto dvou situací: začínající zemědělec sbírá zkušenosti u jiného, ale zároveň se snaží uvést do fungování vlastní hospodářství. Ovšem počty zemědělců, kteří pro práci na polích využívají koně, se snižují a je tedy obtížnější případné mentory najít.

Nutnost míry sebeobětování respondenti považovali za další možnou překážku. Při chovu koní a při chovu zvířat obecně je nutná každodenní péče, i v případě, že se s koni na poli nepracuje, je nutné je zabezpečit. Smazává se tak hranice mezi prací a životním stylem. Ve spojitosti s chovem koní se této problematice věnovala Cederholm (2015). V analýze poukázala na komplexitu spojení osobního života a práce. Tento vztah potvrzují i výsledky našeho výzkumu a to i vzhledem k počtu pracovních sil v na jednotlivých hospodářstvích, kdy diverzifikace práce a zastupitelnost rolí často není možná.

V odpovědích na druhou vedlejší výzkumnou otázku zaměřující se na nejvyužívanější technologie, se respondenti často vraceli k výše zmíněnému bodu: financím. Pro možnost pořízení nových, modernějších a efektivnějších strojů je potřeba počáteční kapitál. Starší a tradiční stroje jsou podle respondentů pro hospodaření nepoužitelné. Argumentem byl rozdílný charakter zemědělství v minulosti, kterému byla konstrukce starších strojů uzpůsobená:

„My tady většinou u nás jsme od těch starejch strojů upustili – první člověk, když jakoby začíná, tak objedne kovošrotu, vezme, co se kde válí v kopřivách a nějak to jakoby zkouší. Zjistí, že je to prostě k hovnu. A když to chce dělat pořádně, tak potřebuje ty pořádný stroje. (...) Příklad, mám tam starej pluh, jak ho všichni známe z těch obrázků, jak za tím chodíte a držíte se těch řídítek. To je to, jak se to tady dělalo sto dvacet let, nebo pět set let, nebo já nevím, jak dlouho. A my tady máme pluh, na kterým prostě sedíte. Takže se jako vezete.“ (Rolník 1)
Rolník 5 nevědomky vhodně doplňuje: „...na orání jednoradličným pluhem totiž na obdělání hektaru připadá 40 až 50 nachozených kilometrů“.

Vývoj modernějších strojů pro potah koňmi se zaměřil na preciznost, přesnost, efektivitu a šetření sil samotného zemědělce (Moore, 2015) a přitom zachoval relativní mechanickou jednoduchost. Existuje také možnost nákupu bazarových strojů – většinou se jedná o velmi staré, ač funkční nářadí, které je ale v porovnání s modernějšími stroji zastaralé a pro současnou situaci v zemědělství těžko použitelné – některé stroje byly konstruovány pro záprah skotu, úzký je také sortiment:

„Třeba tady ty pluchy, to má doma kdekdo. Žačku, ta už se hůř shání. Secí mašinu, třeba na obilí, to už je hodně veliký problém sehnat. Protože oni to všechno popředělávali lidi za traktory.“ (Rolník 3)

Zajímavým aspektem jsou postoje zemědělců ke stroji, který je opatřen spalovacím motorem, ale přesto je sestrojen tak, aby byl zapřažen za koně. Avšak oproti přístupu Wrightsona (2012), který vyjadřuje nadšení a fascinaci nad inovativním strojem, naši respondenti vidí takový stroj spíše jako krok zpět ve vývoji techniky tažené koňmi. Nikdo z nich motorizovaný stroj, který by byl zároveň tažený koňmi, nevyužívá. Důvodů je několik. Kombinace hlavních nevýhod koňské síly (nízká rychlost pohybu) a traktoru (vysoká cena) byl jeden z hlavních argumentací. Navíc se ztrácí nezávislost na fosilních palivech, která je pro respondenty důležitá. V případě použití motorizovaného stroje navíc mizí vize podnikání cestou nízkouhlíkového zemědělství:

„V podstatě nic nevyřešili. Je to pořád hnané spalovacím motorem. Takže je to jedno, estli si vezme malotraktor a pojede nějakým jarmarem, nebo něco takového a zeseče to. Nebo estli tam zapřáhne ty koně. Nehledě na to, že jim přidává váhu. Takže víc ty koně musí zabírat. Ale stejně to mají hnané od klikové hřídele, takže tam žádná výhra podle mě jako není. Tam, pořád je to spalovací motor. Není tam útěk k té přírodě, nebo jako pomoci temu životnímu prostředí. To je spíš enom takové na ukázkou, dělám s koňma.“ (Rolník 3)

Třetí výzkumná podotázka se zaměřuje na ekonomické aspekty využívání pracovního koně v zemědělství. Při porovnání rozhovorů se studií Kendella (2005) se výsledky shodují. Všichni si uvědomují vyšší výnosy konvenčního zemědělství, nicméně je nutné započítat i náklady na provoz. Počáteční kapitál pro obě varianty musí být značný, ale v případě nákupu traktorů a další techniky jsou částky oproti začátkem se systémem využívajícím koně přibližně dvojnásobné.

Z výsledků výzkumu nelze jednoznačně určit preferovaný způsob prodeje produktů (komunitou podporované zemědělství, bedýnkování, prodej ze dvora nebo další způsoby prodeje). Zemědělci, pro které je zemědělství hlavním zdrojem příjmu, vytvářejí rostlinnou nadprodukcí. Všichni z respondentů ale mají další dobytek, takže případnými přebytky zvířata nakrmí a generují tak další zisk prodejem masa nebo kusovým prodejem.

„Ano. My vlastně prodáváme přebytky. My si tak nějak zjistíme, kolik budeme potřebovat, plus minus. Já dycky říkám, radši patnáct, dvacet procent navíc, než aby ně chybělo. A potom vlastně přebytek se prodá. My se snažíme být soběstační. Takže snažíme si vypěstovat obilí pro zvířata na krmení, snažíme si vypěstovat píce, což vlastně seno, vaječka a tak. A snažíme si vypěstovat brambory, řepu teda ne, s tím nekrmíme, ale jako dýně, okurky nebo oharky, jako co tady toto běžně – nezaměřujeme se na jeden druh plodin.“ (Rolník 3)

Vedlejším přivýdělkem je i prodej hřibat. Stát přispívá na chov koní, ale oba rodiče musí být zapsaní v hlavní plemenné knize (Dražan, 2023). Stát navíc poskytuje dotaci v případě chovu. Prodej hřiběte sice přináší značný jednorázový zisk do rozpočtu, ale je nutno počítat s tím, že práci březí klisny musí zastat jiný kůň.

Rovněž samostatnost a nezávislost je pro všechny dotazované velmi důležitý aspekt. Každý z respondentů v určité fázi rozhovoru zmínil důležitost nezávislosti. Pokud by přišla krize, museli by se trochu omezit, ale zvládli by se z větší části uživit sami. Buď právě přímo přes vypěstované plodiny, nebo skrze maso z vlastního chovu. Rolník 3 dále upřesňuje:

„To znamená, že to, co zvládneme obdělávat, tak abysme uživilí to, co máme. Protože my děláme ještě hovězí, máme prasata, husy. Letos sme měli sto padesát husí. Teď tam prodáváme hovězí maso, prodáváme býků, taky telata se snažíme tady produkovat. Tak, aby to mělo všechno nějaký smysl, abychom nebyli závislí. Tak, že došla sezona, tak potřebuju nakúpit padesát balíků sena, nebo sto balíků sena. Nebo potřebujeme nakúpit na krmení deset tun brambor. Ne, my se snažíme tady to všechno vypěstovat.“

ZÁVĚR

Z provedených rozhovorů vyplynulo, že největším přínosem využití pracovních koní je nezávislost na fosilních palivech, kterou zemědělcům koně poskytují. To rolníkům dává jistou svobodu a vědomí soběstačnosti. Navíc osobní postoj ke koním a k práci s nimi je další nezanedbatelnou výhodou – každý den mohou vykonávat vpravdě uspokojující činnost. Další, i když méně důležitou roli, hraje i uspokojení z udržitelného hospodaření. Šetrnost k půdě, menší míra její degradace, nízký stupeň vyčerpávání živin z půdy a s tím související zachování její kvality. Šetření půdy pro další generace. To vše zemědělci považují za užitečný bonus, ale ne za hlavní motivaci pro podnikání tímto způsobem. Mezi negativní aspekty patří vedle nepříznivé ekonomické situace také problémy s odbytem produkce. Problémem je také pokračování v tradici a převzetí rodinného hospodářství, což je současnosti velmi ojedinelé.

„Ač se můžeme tvářit sebevíc optimisticky, tak jsme vymírající druh.“ (Rolník 5)

Prohlášení

Text vychází z výsledků diplomové práce Blanky Valáškové Kuldové Využití pracovního koně v zemědělství: výhody a úskalí zemědělství s nízkou uhlíkovou stopou, zpracované na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity pod vedením Zbyňka Ulčáka, projekt Odolnost společnosti v dobách krizí II-MUNI/A/1510/2023, obhájeno v roce 2024.

LITERATURA

- CEDERHOLM, E. A. 2015. Lifestyle enterprising: The ‘ambiguity work’ of Swedish horse-farmers. *Community, Work & Family*, 18(3), 317–333. <https://doi.org/10.1080/13668803.2014.933091>
- DRAŽAN, J. 2023. *Státní dotace na podporu chovu koní*. iFauna. Dostupné z <https://www.ifauna.cz/clanky/242-statni-dotace-na-podporu-chovu-koni.html>, (cit. 28. 2. 2024)

- KENDELL, C. 2005b. *Economics of Farming with Horses–Career Cost of Horses versus Tractor. Rural Heritage*. Dostupné z https://www.ruralheritage.com/back_forty/economics_career.htm, (cit. 28. 2. 2024)
- KRAJHANZL, J. 2014. *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí: Pět charakteristik, ve kterých se lidé liší*. Masarykova univerzita: Brno, Česká republika, s. 200
- KUČEROVÁ, M. 2020. *Situační a výhledová zpráva. Koně*. Ministerstvo zemědělství České republiky: Praha, Česká republika, s. 69.
- LIBROVÁ, H., PELIKÁN, V., GALČÁNOVÁ, L., KALA, L. 2016. *Věrní a rozumní: Kapitoly o ekologické zpozdilosti*. Munipress: Brno, Česká republika; s. 328.
- MACHEK, J., ROUBALOVÁ, M. 2006. *Situační a výhledová zpráva. Koně*. Ministerstvo zemědělství České republiky: Praha, Česká republika, s. 79
- MOORE, S. 2015. *Rural Heritage History of Horse-Powered Farming in America*. Rural Heritage. Dostupné z https://www.ruralheritage.com/new_rh_website/resources/draft_equip/horse_power_history.shtml, (cit. 28. 2. 2024)
- TAHERZADEH, A. 2019. *Learning Pathways into Sustainable Agriculture: The Motivations and Approaches of Young Entrant Farmers*. Cardiff University: Cardiff, UK, s. 16
- WRIGHTSON, T. 2012. *Rural Heritage Build a Better Baler. Rural Heritage*. Dostupné z https://www.ruralheritage.com/new_rh_website/resources/draft_equip/diy_baler.shtml, (cit. 28. 2. 2024)

Kontakty

Zbyněk Ulčák: ulcak@fss.muni.cz, <https://orcid.org/0000-0002-9179-4007>